

ознаками і особливостями. Процентне співвідношення кількості розглянутих дієслів відрізняється у зв'язку з різними семантичними особливостями двох неблизькоспоріднених мов.

Аннотація. В данной работе проанализированы каузативные локативные глаголов в украинском и английском языках, а именно, семантических типах каузативной ситуаций. Методологической основой работы являются дифференциальный и компонентный анализ; сопоставительный и описательный метод. Было выделено три основные группы каузативных локативных глаголов: КЛГ без дополнительных семантических признаков, КЛГ с использованием инструмента, КЛГ с применением противоправной силы. В обоих языках присутствуют исследуемые группы в разных пропорциях.

Ключевые слова: каузация, каузативные глаголы, локативные глаголы, семантика.

Abstract. In the given research the causative locative verbs in the Ukrainian and English languages are analysed. Also the types of causative situations and their semantic meanings are described. The methodological basis of the work consists of differential and component analysis, the comparative and the descriptive methods. Three main groups of causative locative verbs were set off: CLV without additional semantic features, CLV with the use of an instrument, CLV with the use of unlawful force.

Keywords: causation, causative verbs, locative verbs, semantics.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Глушук Г. І. Каузальність та каузативність – якісні різновиди каузативу / Г. І. Глушук // Науковий вісник Херсонського державного університету : зб. наук. пр. Серія «Лінгвістика». – 2009. – Вип. ІХ. – С. 209–212.
2. Залужна О. О. Привативні дієслова в англійській та українській мовах : дисертація на здобуття ст. кандидата філологічних наук : 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / О. О. Залужна. – Донецьк, 2014. – 283 с.
3. Shibatani M. Some Basic Issues in the Grammar of Causation / M. Shibatani // The Grammar of Causation and Interpersonal Manipulation / [M. Shibatani (ed.)]. – Amsterdam : John Benjamins, 2002. – P. 1–22.
4. Бессалов А. Ю. Каузативные глаголы как средство выражения причинно-следственных отношений в английском и французском языках / А. Ю. Бессалов // Вестник МГОУ. – М., 2010. – Вып. 6. – С. 85–90
5. Кучман І. М. Функціонально-семантична категорія каузативності в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. М. Кучман. – Київ, 2011. – 16 с.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

6. Oxford Dictionary of English. C. Soanes and A. Stevenson. – Oxford: Oxford University Press, 2010. – 2068 p.
7. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник української мови. – К. : Перун, 2001. – 1425 с.

УДК 811.161.2

АВТОРСЬКІ МОДИФІКАЦІЇ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ В ІСТОРИЧНОМУ РОМАНІ В. ШКЛЯРА «МАРУСЯ»

О. А. Козлова, Н. А. Митько

Анотація. Стаття присвячена аналізу авторських видозмін фразеологічних одиниць в історичному романі В. Шкляра «Маруся». У цьому дослідженні встановлено стилістичні функції трансформованих загальновідомих фразеологізмів.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, модифікації, поширення компонентного складу, еліipsis, контамінація.

Письменники у своїх творах можуть використовувати різні прийоми у вживанні фразеологізмів, у результаті чого вони зазнають певних змін. За словами Н. Устенко, майстри пера творчо переосмислюють узуальні фразеологізми, видозмінюють їх відповідно до художніх особливостей, ступеня вираження мовної експресії та стилістичного навантаження [1, с. 256].

А. Пономаренко, В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, Л. Ф. Щербачук та ін. вважають індивідуально-авторські перетворення фразеологічних одиниць оказіональними змінами. Йдеться про заміну компонентів фразеологізму словами чи вільними словосполученнями, про зміну граматичної форми компонентів, а також про відхилення від звичної кількості компонентів фразеологізму [2, с. 31].

До найбільш потужних засобів актуалізації слід віднести ті, що пов'язані з модифікацією (структурною, смисловою) фразеологічної одиниці. Як зазначав В. Мокієнко, «активна мобільність форми і взаємозаміна компонентів – постійне джерело поновлення експресивності фразеологізму, основна причина актуалізації стійких сполучень у мовленні» [3, с. 26]. Видозміненість фразеологізму в системі художнього тексту сприяє «включенню» певних асоціативних планів «прочитання» того чи того образу, конкретного контексту.

На першому місці серед прийомів стилістичного використання ФО перебувають т. зв. трансформації фразеологізмів. Під трансформаціями фразеологізмів В. М. Білоноженко та І. С. Гнатюк [4, с. 8] розуміють «стилістичний засіб, який полягає у цілеспрямованому оновленні семантики, модифікації структури традиційних ФО».

Здатність ФО до модифікування «закладена в самій мовній системі та впливає як із конститутивних (полілексичність, стійкість), так і з факультативних (ідіоматичність, образність, мотивованість) властивостей ФО» [5, с. 3]. Трансформаційні зміни ФО, стверджують В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк та О. В. Кунін, зумовлені їхньою природою: відносною стійкістю і семантичною нерозкладністю, відтворюваністю, нарізнооформленістю.

Фразеологічні модифікації для С. Б. Пташник – «такі оказіональні перетворення семантики та / або структури ФО, які автор застосовує з певною інтенцією і які виходять за рамки тих змін формативу, які необхідні для морфо-синтаксичної інтеграції фразеологізма у реченні» [5, с. 5]. Проблемою вивчення фразеологічних модифікацій дослідниця вважає ідентифікацію вихідних фразеологізмів, що слугували основою для утворення фразеологічних модифікацій – такі ФО позначаються нею як фразеологічний базис [5, с. 6].

С. О. Гурбанська вважає, що оказіональні трансформації сталих виразів полягають в обов'язковій перебудові структури та, відповідно, семантики сталих виразів, а також у перетворенні їхнього стилістичного забарвлення і виявленні необмежених конотативних можливостей [6, с. 73].

За В. Д. Ужченко, найуживаніші різновиди трансформації ФО можна поділити на три основні групи:

- 1) прийоми, пов'язані зі зміною форми компонентів або компонентного складу ФО;
- 2) прийоми, пов'язані з контекстним обігруванням ФО чи їх окремих компонентів;
- 3) прийоми, пов'язані з використанням загального образу ФО [7, с. 184].

Мета дослідження: охарактеризувати авторські модифікації фразеологізмів в історичному романі В. Шкляра «Маруся», з'ясувати стилістичні функції таких фразеологічних трансформацій.

Новий роман українського письменника В. Шкляра «Маруся» багатий на фразеологізми, які зазнали певних авторських модифікацій.

Трансформації фразеологізмів можуть відбуватися на основі синонімії та фразеологічної варіації. Серед фразотворчих засобів прогресивної деривації помітне місце належить синонімії. Основою фразотворення таких фразеологічних одиниць є семантична структура [8, с. 22]. Вона представлена такими фразеологізмами, у яких немає жодної спільної деривативи [9, с. 28]. Наприклад: *кидати ноги на плечі* («Це був відомий партизанський маневр, коли на знетямлену від страху піхтуру, що **кидає ноги на плечі**, зненацька налітає кіннота...» [10, с. 61]) та *блискати п'ятами* («Одна ватага сховалася за осоками, що росли вздовж польової дороги, друга побігла за скирту, треті, спотикаючись і падаючи на слизоті, **блискали п'ятами** в лісопосадку [10, с. 61]).

А. М. Матвієнко звертає увагу на критерії розрізнення фразеологічних синонімів і фразеологічних варіантів. «Фразеологічні синоніми звичайно виражають те саме

предметне значення різними лексичними і структурними засобами, допускаючи ту чи іншу міру можливої спільності» [11, с. 16], наприклад, *сама довершеність – найвища досконалість; найвище щастя – вінець щастя; мати велику вагу – багато важити*. «Фразеологічні варіанти побудовані на тих же образах і зворотах, тими ж в основному засобами, але з частковою граматичною або лексичною видозміною» [Там же, с. 16]. Наприклад, варіантним фразеологічним зворотом до *вчепитися зубами* буде *вп'ястися зубами* («Первісний інстинкт боротьби враз поглинає всі думки й почування, і ти готовий, як звір, **зубами вп'ястися в горлянку ворога**» [10, с. 102]). Цікавим прикладом варіантності є просторічні фразеологізми *чухати матню* та *чухмарити матню*, які в романі В. Шкляра позначають «байдикувати» («**Підемо на Київ! Якщо комусь це далеко, нехай *чухає матню* на печі**», – глузливо промовила вона, і козачня, яка щойно кипіла гнівом, покотилася зо сміху. «**Хто хоче *чухмарити матню*, нехай вийде наперед!**» – гукнув великий, як копиця, Микита Шульга» [10, с. 89]. Цікавим авторським варіантом до ФО *спуститися з неба* є *злізти по драбині з неба* («**Усі, хто мав очі, побачили, а батько Шуліка таки *зліз по драбині з неба*, якщо назвав їх австріяками, і це був не жарт – почути таке від отамана, з яким разом іти до бою**» [10, с. 18]).

Л. Г. Авксентьев розуміє під фразеологічними варіантами «такі лексико-граматичні різновиди фразеологічної одиниці, які, маючи спільне загальне значення, допускають синонімічну заміну компонентного складу, видозміну порядку або граматичних форм» [12, с. 85].

В. І. Зимін окреслює виникнення явища варіантності ФО так: «Фразеологізм – це складна мовна організація, яка зв'язана з різними рівнями мови: семантикою, лексикою, морфологією, синтаксисом і т. д. Зміни і коливання, які відбуваються в тому чи іншому ярусі мови, діють і на вживання фразеологізму. Так виникають різні варіанти фразеологізму» [13, с. 78].

Варіантність зворотів у мовленні й індивідуально-авторські перетворення фразеологізмів з лінгвістичного погляду нічим не відрізняються. Останні створюються з різною стилістичною метою. Названі різновиди – постійна актуалізація усталеного вживання фразеологізмів.

Інший прийом модифікації ФО – це поширення компонентного складу фразеологізму. Суть поширення ФО полягає у включенні до традиційної структури стійкого виразу таких слів чи словосполучень вільного вжитку, які надають фразеологізмові більшої конкретності, наближаючи його до тієї ситуації, у якій використаний фразеологізм [14, с. 119].

Л. Б. Давиденко та В. М. Бойко виділяють три основні види поширення компонентного складу ФО: атрибутивне, об'єктне та обставинне [15, с. 32]. Атрибутивне поширення, як правило, в інтерпозиції (його ще називають вклинюванням) – дуже поширене явище в художньому мовленні, призводить до конкретизації внутрішнього образу ФО, звуження, оновлення її. Наприклад: «*Та ні цигани, ні сорока на хвості **добрих чуток не приносили*** [10, с. 159]; «*Так **накреслили йому серпневі зорі, які тремтіли в небі **ясні й великі*****, як перестиглі яблука [10, с. 86]. Об'єктні та обставинні поширювачі можуть займати будь-яку позицію відносно фразеологізму: *Головний Отаман покладався на **фортуна**, яка **всміхалася** українцям **на всю губу*** [10, с. 85]; *Усі, хто мав очі, побачили, а батько Шуліка таки **зліз по драбині з неба**, якщо назвав їх австріяками, і це був не жарт – почути таке від отамана, з яким разом іти до бою» [10, с. 18]). Останній приклад є особливим, бо в ньому «прийом заміни нормативного компонента фразеологізму і прийом розширення усталеного звороту завдяки введенню нових слів комбінуються» [16, с. 61].*

У художньому творі наявний і такий прийом, як еліпсис (редукція) – «це звуження рамок фразеологізму, усічення окремих його компонентів, зумовлене прагненням до економії мовних засобів і лаконізації мовлення» [14, с. 130]. Скорочення компонентного складу призводить до семантичної сконденсованості фразеологізму, що, у свою чергу,

посилує експресивність [15, с. 32]. Наприклад: «*Аби не голову, – гостро подивився на нього Дмитро*» (пор. : *голову загубити*) [10, с. 46].

Еліпсису, на думку О. А. Семенюка, найчастіше зазнає друга частина фразеологізмів, проте скорочення, усічення можуть бути частковими, стосуватися першої частини. Унаслідок скорочення фразеологічні одиниці стають більш виразними й зручними з погляду мовленнєвого використання [16, с. 220]. Опущений складник таких стійких мовних одиниць можна легко поновити в певному контексті. Деякі мовознавці розглядають цей процес як один із способів імплікування, тобто намагання зменшити кількість компонентів фразеологічної одиниці до однієї лексеми.

Скорочення (усічення) компонентного складу ФО може зумовлюватися необхідністю пом'якшити категоричність вислову або залишити за адресатом право на домислювання. Наприклад: «*Еге, подумав Станімір, пусти лисицю під лавку, та вголос сказав...*» [10, с. 152] (пор. : *пусти лисицю під лавку, а вона й на лавку*); «*Баба з воза, – сказав Гелевей. – Я б і сам його прикандичив* (пор. : *баба з воза, кобилі легше*) [10, с. 31].

Дослідник Г. М. Муқан вважає, що причиною того, що пропуск елемента ФО не впливає на її значення, є те, що «складові частини у фразеологічному звороті тісно злиті в одну змістову єдність» [17, с. 20], тому «значення і роль фразеологізму не залежить від його будови» [Там же, с. 20].

Проте не всі фразеологізми однаковою мірою можуть скорочувати свій склад. Дослідниця Л. Пашинська зауважує, що «скорочення компонентного складу можливе лише у тих стійких словосполученнях-інноваціях, зовнішня форма яких стала загальновідомою і достатньо вживаною». Вона називає такі важливі умови еліпсування фразеологізмів, як «популярність серед носіїв мови, адже тільки в такому разі буде зрозуміло, про який загальномовний вислів ідеться» та «опускатися можуть здебільшого другорядні в семантичному плані компоненти за умови збереження семантичної цілісності вислову» [18, с. 95].

Серед різновидів фразеологічних модифікацій у художньому мовленні трапляється також контамінація – не просто поєднання ФО, а взаємопроникнення, схрещення, своєрідне накладання і злиття різних значень ФО внаслідок мимовільних чи свідомих зближень, смислової компресії, лаконізації [19, с. 151]. Фразеологізми можуть об'єднуватися і на основі семантичної близькості, і спільності компонентів у своєму складі, і не маючи нічого спільного між собою [14, с. 141]. Наприклад: «...*не питай у нього, що він думає робити далі, а покажи заброді, почім фунт свинцю на українському ярмарку*» [10, с. 95]) (пор. : *показати, де раки зимують – почім фунт лиха*). Метою цього виду модифікацій є створення комічного ефекту [15, с. 32].

У художній прозі початку ХХІ століття серед письменників стає модною тенденція створювати своєрідні прецедентні тексти-контрасти, у яких поряд функціонують традиційні, народні ФО та суржикові, сленгові, іноді фразеологізми-варваризми, оформлені фонетичними засобами російської чи англійської мов [20]. Наприклад: *Да, Аверкій, с тобой перегнули ми палку, канешно* [10, с. 64]; *Єслі прієжджій, так сматрі в оба! – кинув йому вслід вузькоокий, і всі азіати чомусь зареготали* [10, с. 118].

Цікавим прийомом модифікації сталих виразів є «прийом зумисного зіштовхування прямого і фразеологічного значень словосполучень» [21, с. 74]. Наприклад: «*Первісний інстинкт боротьби враз поглинає всі думки й почування, і ти готовий, як звір, зубами вп'ястися в горлянку ворога*» [10, с. 102] (пор. *зубами вп'ястися – міцно триматися чого-небудь, не відступати від чого-небудь чи тримати щось*).

В. Д. Ужченко зазначає, що заміни здійснюються з метою 1) розгорнути дію в потрібному напрямку, 2) індивідуалізувати персонаж, 3) увиразнити мовну характеристику, 4) створити колорит гумору чи сатири, 5) відсвіжити традиційний образ, 6) інтимізувати виклад, 7) евфемізувати зображуване тощо [7, с. 191]. Так, у фразеологізмі *смажений півень клює* В. Шкляр замінює перший компонент на *червоний* («...*хай пеняє на себе, коли червоний півень клює його в «подушку»*) [10, с. 38]), тим самим відсвіжаючи традиційний образ.

Використання модифікованих ФО у художньому мовленні призводить до оновлення фразеологічного образу, а також збагачує, увиразнює мову письменника,

посилює емоційно-експресивний вплив на читача. Вдало дібрані, семантично обіграні, фразеологічні засоби не тільки створюють у свідомості читача живі, чуттєво-наочні образи-картини, але й несуть особливе смислове навантаження, сприяють експресивності оповіді. Це явище є виразною ознакою індивідуального стилю письменника, умінням творчо використовувати фразеологічне багатство мови.

Аннотація. Стаття посвячена аналізу авторських змін фразеологічних одиниць в історичному романі В. Шкляра «Маруся». В даному дослідженні встановлені стилістичні функції трансформованих общеизвестних фразеологізмів.

Ключевые слова: фразеологічна одиниця, модифікації, розширення компонентного складу, еліпсис, контамінація.

Abstract. The article is devoted to the analysis of authorial changes in phraseological units in V. Shklyar's historical novel «Marusya». In this study, the stylistic functions of the transformed well-known phraseological units are established.

Keywords: phraseological unit, modifications, expansion of component composition, ellipsis, contamination.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Устенко Н. Семантико-стилістичні особливості функціонування фразеологізмів у мові художніх творів В. Винниченка / Наталія Устенко // Наукові записки : зб. наук. ст. Серія «Філологічні науки (літературознавство, мовознавство)». – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2005. – Вип. 62.– Ч. 1. – С. 251–256.
2. Пономаренко А. «Чи закинути кругле слівце...» (про фразеологізми в художніх текстах) // Урок української. – 2003. – № 5–6. – С. 31–32.
3. Мокиєнко В.М. Славянська фразеологія. – М. : Высш. шк., 1989. – 287 с.
4. Білоноженко В. М. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк. – К. : Наук. думка, 1989. – 154 с.
5. Пташник С. Б. Структурно-семантичні особливості фразеологічних модифікацій та їхні функції в німецькому газетному тексті : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / С. Б. Пташник. – Львів, 2003. – 18 с.
6. Гурбанська С. О. Фразеологічна ідентифікація узуальних та оказіальних стійких висловлювань у художніх текстах // Studia linguistica : збірник наукових праць / КНУТШ. – Київ, 2009. – Вип. 3. – С. 68–75.
7. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови: Посібник для студентів філологічних факультетів вищих навчальних закладів / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – Луганськ: Альма-матер, 2005. – 400 с.
8. Удовиченко Г. М. Прогресивна і регресивна деривація в системі фразеологізмів // Мовознавство. – 1984. – №2 – С. 18–24.
9. Ващенко В. С. Фразеологізми в системі синонімічних засобів мови // Питання фразеології східнослов'янських мов. – К. : Наук. думка, 1972. – С. 27–29.
10. Шкляр В. Маруся. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014. – 320 с.
11. Матвієнко А. М. Фразеологічні синоніми і варіанти // Українська мова і література в школі. – 1965. – № 8. – С. 16 – 20.
12. Авксентьев Л. Г. Сучасна українська мова. Фразеологія. – Харків : Наук. думка, 1983. – 97 с.
13. Зимин В. И. К вопросу о варианности фразеологических единиц // Проблемы устойчивости и варианности фразеологических единиц. – Тула, 1972. – С. 70 – 83
14. Білоноженко В. М. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк. – К. : Наук. думка, 1989. – 154 с.
15. Давиденко Л. Б., Бойко В. М. Авторські модифікації фразеологічних одиниць у художньому мовленні // Мовознавство. Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. – 2012. – С. 30 – 33.
16. Семенюк О. А. Язык эпохи и его отражение в сатирико-юмористическом тексте. – Кіровоград, 2001. – 368 с.
17. Муқан Г. М. Структура і синтаксична роль фразеологізмів // Українська мова і література в школі. – 1968. – № 5. – С. 13 – 20.
18. Пашинська Л. М. Еліпсис як спосіб скорочення компонентного складу фразем-інновацій у мові сучасної української періодики / Л. М. Пашинська // Лексикографічний бюлетень : зб. наук. пр. – К. : Наук. думка, 2006. – Вип. 14. – С. 91 – 95.
19. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови / Л. Г. Скрипник. – К. : Наук. думка, 1973. – 280 с.
20. Скиба Н. Активні фразеотворчі процеси в українській публіцистичній і художній прозі кінця ХХ – початку ХХІ ст.) : Автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Н. Скиба: Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Ін-т філол. – К., 2005. – 17 с.
21. Наумов Э. Способы трансформации фразеологизмов / Э. Наумов // Русский язык в школе. – 1971. – № 3. – С. 71–74.